

Uralica 1
Helsingiensa

Lähivertailuja 18

TOIMITTANEET
HELLE METSLANG
JA RIHO GRÜNTAL

HELSINKI 2008

Noore muhulase keelekasutusest¹

ELLEN NIIT

Tartu ülikool

1. Sissejuhatus

Uurimuse eesmärgiks on kirjeldada ühe noore Muhu saarelt pärit inimese keelekasutuse eripära, lähtudes kirjakeele hääldusest ja sõnavarast, ning liigitada erinevused murde- ja kõnekeele seisukohalt. Uurimus põhineb ühel lühiintervjuul; teksti vähesuse tõttu ei olnud huvipakkuvate keelendite hulk ja esinemissagedus kuigi suur, siiski pakub materjal üht näidet murdeala noore põlvkonna keeles toimuvatest protsessidest.

2. Ainestik

2005. aasta suvel murdepraktikal olles ja eakamaid murdekõnelejaid lindistades tekkis huvi ja ka võimalus lindistada 15-aastast Muhus sündinud ja kasvanud tütarlast, kelle vanemad ja vanavanemad on muhulased. Lindistus oli avalik, keelejuht teadis, et teda lindistatakse. Lindistus toimus välitingimustes ja kestis umbes 65 minutit. Eesmärgiks oli lindistada võimalikult igapäevast kõnekeelt, nn. tänapäeva Muhu ühiskeelt. Intervjueerija küsitles saarte murde sugemetega kirjakeeles. Vestluse teemaks olid keelejuhi harrastused, koolielu ja klassiekskursioonid. Lindistuse lõpuosas tutvustas keelejuht ilma küsimusteta Muhu etnograafilisi esemeid. Lindistatud vestluse kirjutasin lindilt maha, keelejuhi tekstisõnu oli lindistuses 5766.

¹ Töö on valminud projekti “Eesti keele piirkondlikud aktsendid” raames, mida on toetanud Eesti Teadusfond (grant nr 5812).

Muhu saar paikneb Lääne-Eesti saarestikus. Murde seisukohalt on oluline märkida, et Muhu murrak kuulub põhjaceuti murrete saarte murde hulka.

Karl Pajusalu on artiklis „Regional and Social Varieties of Estonian“ (1992: 27–28; vt. ka joonis 1) kirjeldanud praegu Eestis valitsevat keelesituatsiooni, kus ametlikus suhtluses ja meedias on kasutusel uus ametlik standard ja selle kõrval on ühiskeel, mida erinevatelt murdealadelt pärit eestlased kasutavad oma igapäevasuhtluses. Eesti äärealadel (eriti Kihnu saar ja Võrumaa) suhtlevad mõned eakad inimesed üsna järjekindlalt murdekeeles. Ka keskealiste eestlaste informaauses kõnes võib leida mõningaid lokaalseid erinevusi. Eesti kuuest piirkondliku kõnekeele regioonist kuulub Muhu saarte piirkonna alla. “Muhu on sillana Saare- ja suuremaa vahel tüübiliselt segamurdeline, kuid ometi saartemurdelise aluspõhjaga” (Saareste 1932: 36). Seega on käesoleva uurimistöõ seisukohalt otstarbekas pöörata tähelepanu ka mõnele artiklis esiletoodud läänelisele erijoonele (K. Pajusalu 1992: 29), nagu *ja-* > *jä-* (nt. *jänu* ‘janu’), nasaalide ees keskkõrge eesvokaali *e* asemel madala eesvokaali *ä* hääldamine (nt. *nämad* ‘nemad’, *änam* ‘enam’), pluurali partitiivi *si-lõpp* *sid-lõpu* asemel (nt. *kalasi* ‘kalasid ~ kalu’), *keel-tüübi de-lõputa* singulari illatiiv (nt. *meele* ‘meelde’), tugevaastmeline singulari inessiiv 2-silbilistes astmevahelduslikes tüvedes (nt. *jalgas* ‘jalas’), teisevärteline hääldus *tunda-tüüpi* verbide infinitiivis ja *ära* asemel kuju *ää*.

Eesti eri piirkondadest pärit inimeste häälduses ja keelekasutuses säilinud jooni määratletakse kui piirkondlikku aktsenti. Saarte piirkondliku aktsendina on esile toodud keelenähtusi, nagu saartepärane intonatsioon ja palatalisatsioonitüüp, kvantiteedierinevused teatavates sõnatüüpides (nt. *tunda-tüüpi* verbide *da*-infinitiivid, ainsuse seesütleva käände välde), reduktsioon (vokaalide ebapuhast hääldus järksilpides), vokaalide kvaliteedimuutused (nt. *ä* > *e*), vokaalide labialisatsioon esisilbis (nt. *õ* > *ö*, *i* > *ü* ja *a* labiaalne hääldus), ülipikkade keskkõrgete vokaalide (*ee*, *oo*, *öö*) kõrgenemine või diftongistumine (nt. *oo* > *uo*, *ee* > *ie*), diftongide assimilatsioon (nt. *äe* > *ää*) või madaldumine (nt. *au* > *ao*), aga ka konsonantisminähtused, nagu sõnaalguline *h* jm. (Niit 2004: 50–61.)

Saarte murde ülevaates on esitatud murde kõige silmapaistvamad erijooned (nt. häälikumuutused, nagu $i > e$, $o > õ$, $u > o$, $äi > ei$, $ei > äi$, o püsimine järgsilpides), sh. ka 17 ainult Muhu murrakus esinevat nähtust (Lonn – Niit 2002: 11–64).

Morfoloogilised erijooned on jäetud siin vaatluse alt välja. Kirjakeelest lähtudes kirjeldatakse käesolevas uurimuses esmalt murdepärasusi noore inimese häälduses. Murdetausta esiletoomisel on toetutud eelnimetatud allikatele. Lisaks huvitas keelejuhi sõnakasutus – millised murdepärasused ja kõnekeelsused esinevad ning kas nende kasutus varieerub. Täpsemalt vaadatakse argikeele erisõnavara, liitumeid, lühennemisi ja partikleid (*ki-/gi-liide*, *neh/heh*, *mingi*, *ja*). Sõnavara analüüsil on toetutud kirjakeele sõnaraamatutele (EKSS; ÕS 2006) ja murdesõnastikule (VMS).

3. Tulemused

3.1. Hääldusnähtustest

Töös ei kasutatud akustilis-foneetilist analüüsi, ka igapäevaelus määratakse inimese kõnepruuk mingisse Eesti regiooni kuuluvaks just kuulmismulje põhjal, mitte foneetilistele mõõtmisandmetele tuginedes.

Sõnaintonatsiooni tasandil torkas kõrva, et kahesilbilises sõnas ([*ei*] *pole* 'ei ole', *Soomes*) kaasnes järgsilbi poolpikkusega märgatav meloodia-tõus, mis on iseloomulik Saaremaa murrakutele, kuid siin on sarnasus eriti Kihnu kõnega suur. Saaremaa noorte intonatsiooni on hiljuti uuritud (Asu 2004: 44), kuid Muhu intonatsiooni kohta uurimused puuduvad. Kihnu intonatsioonist on üksnes kuulmismuljel põhinev napp kirjeldus (Lonn – Niit 2002: 11).

Palatalisatsioon oli üldjoontes kirjakeelepärane. Vana murdelise malli (peenendus puudub esimese ja teise silbi piiril oleval konsonandil, kui tüves on *i* või *j* olemas) kadumist näitas palatalisatsiooni esinemuse varieerumine, nii puudus peenendus sõnades *panni*, *võtme*, *vallid*, *kalimatel*, *palju*, samas aga sõnades *klassi*, *hästi*, *bussis*, *kotti*, *asja*, *kinni* oli

peenendus olemas. Murdepäraselt (kirjakeeles *r*-i ei peenendata) peenendus *r* sõnas *märts*. Peenendus esines järjekindlalt võõrsõnades, aga ka slängis, nt. *variante*, *kunsti*, *kilti* 'kilomeetrit', ja ka lühikeses konsonandis, nt. *õlitatud*. *i*-tüveliste sõnade ühesilbilises algvormis võis kuuluda peenendusest tingitud lühike *i*-laadne segment peenenduva kaashääliku ees, nt. *buss*, [mobiili]kott.

Kvantiteedierinevuste jälgimiseks häälduses võeti vaatluse alla kaks juhtumit: *tunda*-tüüpi verbide infinitiivi ja 2-silbiliste noomenite ainsuse seesütleva käände vormide välde. Eelmainitud ülevaadetes on märgitud, et *tunda*-tüüpi infinitiivide hääldus Eesti lääneosas on teisevärteline. Seda tüüpi verbide puudumise tõttu tekstis ei saanud kirjeldatud kvantiteedimuutust siiski jälgida.

Teiseks suureks erinevuseks on kahe-silbiliste astmevahelduslike sõnade ainsuse seesütleva käände vormide aste. Kirjakeeles on astmevahelduslike ainsuse nimetavas käändes ühesilbiliste noomenite genitiivivorm kahe-silbiline ja nõrgas astmes, mis määrab ka inessiivi astme. Teistsugune on aga olukord laial alal läänepoolses Eestis, kus nimetatud noomenite singulari inessiiv on tugevas astmes. Selline keelekasutus on visa kaduma: sellest piirkonnast pärit inimesed kasutavad mõnikord praegugi kirjakeelt kõneldes tugevaastmelisi vorme. Otsustasin uurida, kuidas hääldab noor muhulane neid vorme. Singulari inessiivivorme seda tüüpi noomenitest esines tekstis 51, neist teisevärtelistena 39 (77%) ja kolmandavärtelistena 12 (23%). Ülipikas kestusastmes esinesid järgmised sõnad: [looma]aedas (1 kord), [tele]tornis (2 korda), laevas ja bussis (mõlemat 1 kord), [koti] põhjas (2 korda), keeles (1 kord), õues (1 kord), lõppus (1 kord), söömas (1 kord), Kantsis (1 kord). Vaatluse alla võeti ka leksikaliseerunud vormid küljes, juures, kaasas, välja jäeti aga mõned inessiivis olevad kohanimed (*Tallinnas*, *Stockholmis*, *Kappelskäris*). Nagu näha, ei ole tegu murdesõnadega. Nõrgaastmelised ja tugevaastmelised vormid esinevad kõrvu: sõnad laevas, keeles, õues hääldati üks kord teises ja üks kord kolmandas vältes. Murdelise ja kirjakeelse hääldusmalli põimumist näitab ilmekalt samas lauses eri pikkusastmes olevate sõnade küljes ja külges, lõpus ja lõppus kasutus. Ilmselt on tugevaastmeline kasu-

tus kivilinenud ka mõne kohanime puhul: külanime *Kantsi* (algvormis teine välde) seesütleva käände vorm on ülipikk: [elab] *Kantsis* (1 kord). Astmevahelduslikelt tüvedelt on kasutus (ka kirjakeeles) laienenud astmevahelduseta tüvedele, nt. üks kord hääldati sõna *teises* kolmandavältelisena, ühel korral teisevärtelisena.

Häälikute kvaliteedimuutustest käsitletakse alguses üksikvokaalide muutusi pearõhulises ja järgsilbis, siis aga pikkade vokaalide ja diftongide muutusi, lõpuks vaadeldakse ka mõningaid konsonantide hääldusseiku (*h* sõna algul, geminatsioon).

Vokaale hääldas keelejuht kirjakeelepärastena. Murdes on nasaalide ees toimunud muutus *e > ä* sõnas *enam*. Keelejuhil esines kuju *änam* kolmel korral, sõna *enam* tekstis ei esinenud. Teistes seda tüüpi sõnades (nt. *enamik* – 1 kord) häälduserinevust ei olnud, mistõttu võiks arvata, et tegu on nn kivilinenud sõnaga, mis on ehk niisugusena murdest kasutusse tulnud. Kirjakeelset sõnakuju *mitte* esines tekstis 15 korda, murdepärast *mette* kolm korda ja sedagi näitena vanast hääldusest. Sõnu, kus murdes on toimunud muutus *i > e*, tekstis rohkem ei esinenud. Keelejuht kasutas tekstis 21 korda *pole*-tüve, neist kujul *pole* 16 korda, ja ainult neli korda esines murdepärane verbitüvi *põle* ([ei] *põle*, *põlegi*, *põlegit*, *põlengi*). Muudes tekstisõnades *õ* ei esinenud *o* asemel. Kuigi tekstis oli mitmeid sõnu, kus oleks võinud murdepäraselt sõnaalgulise *ja*- asemel hääldada *jä*- (nt. *jaoks*, *jagas*, *jaksas*), keelejuht seda ei teinud. Saarte murdele on üldiselt omane häälikute labialiseerumine, mis kõige ilmekamalt tuleb esile *õ* hääldamises *ö*-na. Muhus on aga püsinud *õ*-hääldus. Märkatava *o*-poolse varjundiga hääldas keelejuht mõningaid esisilbi *a*-ga sõnu, nagu *papp*, *saanitekk*. Kuigi vaatluse all oli üksikisiku hääldus, võiks arvata, et tegu on hoopis laiema nähtusega, mis ootab veel kirjeldamist.

Prosubstantiivi *mina* omastava käände vormide *minu* (17 korda) ja *mu* (4 korda), alaleütleva käände vormi *mulle* (8 korda; vorm *minule* puudus), alalütleva käände vormi *mul* (12 korda) ~ *minul* (1 kord) kõrval esines ka murdepärast kasutust. Keelejuht hääldas genitiivis ja sellest moodustatud obliikvakäänetes *u* asemel mõnikord *o*: *mo(o)*-tüvi esines 10 korda, millest näiteks *mool* kasutati kaks korda, *mo(o)le* kolm korda.

Kuigi järgsilbi *o* on kirjakeeles omasõnadest kadunud, esines keelejuhil *o* ühekordse kasutusena sõnas *kojo* ‘koju’, teist korda kasutas ta seda kirjakeelsena.

Järjekindlat reduktsiooni keelejuhi kõnes ei olnud, harva võis kuulda tagavokaalsete *e*-tüveliste sõnade (nt. *mulle*, *Soomes*, *uhkem*) lõpusilbi *e* õ-poolset hääldust, mis on iseloomulik üle lahe Kihnus, kus on järjekindlalt õ-harmonia (Lonn – Niit 2002: 64).

Ülipikad keskkõrged *ee*, *oo*, *öö* kipuvad saarte murdes tavaliselt kõrgenema, kuid keelejuhi kõnes seda üldiselt ei olnud. Esines siiski üks näide, kus külanimi *Soonda* hääldus väga kõrge *o*-vokaaliga, võib-olla isegi diftongiga *uo*. Muhu murde seisukohalt üks iseloomulikumaid nähtusi on ülipikkade keskkõrgete vokaalide hääldumine diftongidena (nt. *ee* > *ie*, *oo* > *uo*, *öö* > *üö*, *õõ* > *õe*). Keelejuhil niisugust hääldust peaaegu ei esinenud, v.a. *õõ* hääldus. Ülipika *õõ* asemel hääldas ta *õe* ainult sõnades *põesa* ‘põõsasse’ (ühel korral), *mõek* ‘mõök’ (kahel korral) ja ametlikus külanimes *Mõega* (2 korda). Tekstis oli veel kaks pika õ-ga sõna (*rõõmsad*, *võõrasema*), kuid neis hääldusmuutust ei olnud. Pikk *üü* hääldus põhjaeestiliselt *üi*-diftongiga, nt. *süia* ‘süüa’, *süi* ‘puusüü’, *müia* ‘müüa’ jt. Murdeline pikkade madalate vokaalide (*aa* ja *ää*) hääldamine diftongidena (vastavalt *ao* ~ *ua* ja *ea* ~ *ia*) puudus noore muhulase keelekasutusest. Ka ei esinenud juhtumeid, kus *i*- ja *u*-lõpuliste diftongide järelkomponent oleks madaldunud või assimileerunud.

Diftongide esinemusest rääkides hääldas keelejuht eitussõnas *ei* 97 korda *ei*-diftongi, murdepärane hääldus *äi* esines ainult ühe korra. *õu*-diftong verbi *jõudma* oleviku tüves *jõua*- esines neli korda, murdeomase muutunud *õv*-komponendiga *jõvab* ‘jõuab’ vaid ühe korra.

Sõnas *käima*, mille murdekuju on *kõima*, hääldas keelejuht diftongi *öi* delabiaalse vaste *ei*. Kokku kasutati *käima*-tüve tekstis 36 korda, neist täpselt pooltel kordadel *äi*-diftongilisena ja pooltel *ei*-diftongilisena. Teistes *äi*-diftongiga sõnades sellist muutunud hääldust ei esinenud. *e* hääldamist *ä* asemel (ka *äi* > *ei*) on kirjeldatud laiemalt saarte murde Lääne-Saaremaa murrakutes (Niit 2005: 116–118).

Kaashäälikute hääldamisel suuri erinevusi kirjakeelest ei olnud. Käesolevas töös ei jälgitud sõnaalgulise *h* hääldamist, kuna tavapäraselt põhjaeestilisele hääldusele võib *h* sõna algusest puududa. Seda kinnitab ka hiljuti valminud eksperimentaalfoneetiline uurimus, kus selgus, et spontaanses kõnes hääldatakse *h* sõna algusse vähem kui veerandil juhtudest (22%) (Mesipuu 2005: 32). Muhule iseloomuliku konsonantide gemineerumise kohta mõnes sõnatüübis esines vaid paar näidet: verbi imperfektivormi *oli* kasutati 57 korda, selle murdepärasest vastet *olli* vaid üks kord; tüvekuju *sama* kasutati tekstis kokku 7 korda, neist kirjakeelepärasena kuus ja ühe korra geminatsioonilisena (*[se]samma* 'seesama'). Häälik *r* ei ole kadunud sõna *ära* hääldamisel, nagu see on murdes. Sõna *ära* esines 17 korda, kuid selle *r*-i kaolist kuju *ää* (3 korda) kasutas keelejuht vaid näitena vanast murdehääldusest, mis näitab, et murdevorme hoiab keelejuht lahus oma keelekasutusest.

3.2. Sõnakasutus

Suulise kõne sõnavara koosneb laias laastus kirjakeelega samadest sõnadest ja spetsiifilistest sõnadest. Suulise kõne erisõnavara hulgas on sõnu ja grammatilisi vorme, mis ei kuulu kirjakeelde ja millel on selgesti leitav murdetäht. Põhiosa põhjaeesti murretest ei erine kuigi palju kirjakeelest ning me ei taju nende murrete jooni murdelisena, vaid lihtsalt kaldena kirjakeelest. Lisaks on suur osa neist sõnadest ja vormidest levinud kunagisest lähtemurdest laiemalt. (Hennoste 2000: 1344 jj.)

Uurimuses on pööratud tähelepanu suulise kõne erisõnadele ja nende kasutussagedusele ning stiilivarjundile, samuti liitunud ja lühenevad sõnavormidele ning partiklikasutusele.

Murdesõnu oli tekstis 11, millest osa esines tekstis paaril korral (number sulgudes sõna järel näitab esinemiskordi tekstis). Lääne-eestilise ja osalt muhumurdelise aluspõhjaga sõnavara hulka võiks paigutada kuus sõna: *jõssima* (2) 'vahtima', puudub VMSist; *nihveldama* (1) 'kombineerima'; *poslori* (1) 'lori', puudub VMSist; *pannilabjad* (1) 'pannilabid'; *[nahk] vanub* (2); *äkist* (1) 'äkki'.

Proadjektiividest suhteliselt võrdsete kasutuskordadega olid kirja- ja murdepärased paarid *selline* (15) ja *sõuke* (11) ~ *seuke* (3); *niisugune* (1) ja *nõuke* (15) ~ *neuke* (3). Küsivate proadjektiividena esinesid *milline* (1) ja *mõuke* (4). Viimase sõna korduvkasutus oli tingitud sellest, et keelejuht selgitas intervjuerijale sõna tähendust.

Saarte murde markeriks peetakse sõna *kena* kasutust kõikvõimalikes positiivset emotsiooni väljendavates tähendustes. Käesolevas tekstis kasutati sõna *kena* kuuel korral. Võrdlus *kena* sünonüümi *ilus-tüvega* näitas, et viimast esines vaid kahel korral sõnakujudes *ilusamad*, *ilusasti*.

Kõnekeelne (noortepärane) oli sõnakasutus fraasides nagu *ilgelt tihe* (1), *ilgelt pask* (1), *pask ilm* (2), *pask [giid]* (1), *paska kah* (1), [selle] *pasaga* (1), *ära põe* (1), *karm hind* (1), *karm tuul* (1), *mõnusasti* [võeti kive] (1), *mõnusasti* [vastu maad pillas] (1). Hetke moesõnadeks olid seega *ilgelt*, *pask*, *mõnusasti*, *karm* ja fraas *ära põe*.

Õigekeelsussõnaraamatus (ÕS 2006) argikeelseks märgendatud sõnadest esines *kantseldama* (3) ja naljatlevatest *onkel* (1) 'onu'.

Argikeeles võivad sageli kõrvuti esinevad sõnaühendid sulada üheks foneetiliseks sõnaks (vt. Habicht jt. 2006: 619–625). Argikeele liitumeist vaatlesin eitussõna *ei* ja murdelise *ep* esinemust, millest võivad kujuneda kliitikud, mis liituvad eelneva vokaallõpulise sõnaga. Eitusfraase 1. pöörde eituse väljendamiseks oli kokku 29, neist fraasi *ma ei* kaheksal korral (28%). Tavaliselt sulandus *ei* eelneva prosubstantiivi lõpuvokaaliga, moodustades sõna *mai* (21 korda tekstis; 72%). Eitussõna *ep* elementi *p* kasutati 11 korda, enamasti koos 1. isiku pronoomeniga. Esinemus oli järgmine: *mab* (3) ~ *map* (2) ~ *maab* (3) ~ *maap* (1) 'ma ei'; *sedap* (1) 'seda ei', *seep* [taha] (1) 'see ei'. Häälikukombinatsioon sõltus naaberhäälikutest või rõhusuhetest. Oleviku vana *ep*-eitusevormi kasutati ligikaudu kolm korda vähem kui *ei*-eitust. Eituse tugevdamiseks kasutas keelejuht ka erinevaid partikleid või nende kombinatsioone, nagu sõnu *änam* 'enam' (nt. *mai mäleta -- änam*; *ei ole nii soe änam*) ja sõna *mitte* koos *ki-/gi*-partikliga (nt. *ei teenind mitte krossigi*; *siit ei püia mitte midagi*). Saarte murde mineviku eitussõna *es ei* tulnud noore muhulase kõnes esile.

Eesti keeles on sõnu, mis on nii informaalsemas kirjalikus keeles kui ka üldises suulises kõnes lühenenud kas häälikute lühenemise, kokkusulamise või kao tõttu (Habicht jt. 2006: 622–623; vt. sealt ka tabel 2). Pikema ja lühema kujuga olid käesolevas tekstis esindatud järgmised keelendid: *igast* ‘igasuguseid’ (2; *igasugune*-tüve esines 8 korda), *mõtsin* ‘mõtlesin’ (1; vorm *mõtlesin* 2 korda), *suht* [palju] (1) ~ *suhtselt* (1; sõna *suhteliselt* ei kasutatud); *tegelt* (3) ~ *tegelikult* (4), *viiskend* ‘viiskümmend’ (1; tüvi *-kümmend* esines teistes arvsõnades 8 korda). Ainult lühenenud vormi kasutati sõnast *kilomeeter*: [kolm] *kilti* ‘kilomeetrit’ (1; *kilomeeter*-sõna ei esinenud).

Kõnekeeles *nud*-kesksõna tunnuses toimunud vokaalikadu võiks teatud mõttes käsitleda lühenemisena. Tekstis oli kokku 59 *nud*-kesksõna kasutust, neist tunnusega *-nud* 34 (58%), tunnusega *-nd* 19 (32%; nt. *olnd* ‘olnud’, *kinkind* ‘kinkinud’, *keind* ‘käinud’) ja tunnusega *-n* 5 vormi (8%; nt. *ei saan* ‘saanud’, *põlengi* ‘polnudki’, *vajun* ‘vajunud’, *pole kuuln* ‘ei ole kuulnud’ ja *pole rääkin* ‘ei ole rääkinud’). Muhu murraku eripäraks on *n*-tunnusega *nud*-kesksõna, mida keelejuht kasutas enamasti eitusfraasides. Ühel korral esines murdepärane lühenenud tüvega vorm *ost* ‘ostnud’. Eelnevast järeldub, et *nud*-vormi kasutus varieerus: ainult viis korda esines murdepärane ja umbes ühel kolmandikul kasutusjuhitudest ka kõnekeeles kasutusel olev lühenenud *nd*-vorm. Kõnekeelele üldse on loomuomane *nud*-vormi varieerumine, mida ei ole standardiseerimisega saadud keelest elimineerida (Keevallik 1994: 153).

3.3. Partiklitest

Ootamatult palju esines *ki-/gi*-partiklit (23 korda) ja seda eriti koos verbidega eituse tugevdajana (nt. *põlegi* ‘polegi’, *põlegit* ‘polegi’, *põlengi* ‘polnudki’). Ootuspärane on kahe tunnusevariandi kasutus: kirjakeelepärane *-ki/-gi* (78%) ja murdepärane *-git/-gid* (22%). *ki*-tunnusega sõnu oli 3: *peabki*, *olndki*, *teenindavadki*; *gi*-tunnus oli liitunud 15 sõnale, millest mitteverbe oli 3: *krossigi*, *paljugi*, *sedagi*. Arvestusest jäeti välja iseseisva tähenduse omandanud järgmised *ki-/gi*-liitega sõnavormid: *ikkagi*, *isegi*,

keegi, kuigi, kunagid 'kunagi', *miski, mingi, muidugi* (ka murdekujud *muidugid ~ muidud*), *pealegi, siiski*. Murdepärane tunnus *-gid/-git* esines viiel korral: *oligid* (2 korda), *oskagid, mäletagid* (kumbagi üks kord), *põlegit* 'polegi' (1 kord).

Imestamisel ja partiklina vooru lõpetamisel esines sõna **heh** 32 korda. Muhu kasutus ei sobi aga hästi kokku kirjakeelega, kus seletussõnaraamatu (EKSS) järgi interjektsioon *heh* (ka *hah*) väljendab hooplemist ja üleolekut, häälikuline kuju *eh* siiski ka positiivset emotsiooni. Partikkel *neh* esines neli korda. Murde seisukohalt võimalikku erihäälendust (*ä* > *e*, vt. eespool) oletades võiks sellega kõrvutada saartemurdelise tekstipartikli *näh*, mis Tartu ülikooli ja Eesti Keele Instituudi elektroonilise murdekorpuse põhjal kuulus 100 sagedasema sõna hulka (Pajusalu jt. 2002: 104).

Torkas silma umbmäärane asesõna **mingi** (esinemus kokku 18 korda), mille adverbialne kasutus muude kõrval väljendas ebamäärast hulka (4 korda), nt. *mingi kolm tundi, mingi kakskümmend-kolmkümmend sentimeetrit, mingi paarkümmend rida, mingi aasta aega*. Sõna *mingi* kasutamist arvsõnaga väljendatud hulga ebatäpsuse väljendamiseks kinnitavad Tartu Ülikooli suulise kõne korpuse ja võrdlusena ka Tartu Ülikooli kirjakeele baaskorpuse andmed (R. Pajusalu 2000: 114–115).

Sidesõnade **ja** ja **ning** käsitlemisele pakkus võrdlusmaterjali sotsiolingvistiline uurimus Kihnu murde assimileerumisest, kus üheks uuritavaks markeriks oli vaheldus *ja / ning* (Grigorjev jt. 1997: 32). Muhu keelejuht kasutas sõna *ja* kokku 182 korda, seda nii ühendava sidendina (148 korda; 81%) kui ka lauselõpulise kinnitava partiklina (34 korda; 19%), nt. *preemiareisid ja; asjad ja*. Samas ei kasutanud keelejuht kordagi sõna *ning*. Samasugune esinemus, nimelt *ja* levimine ja *ning*-i kasutuse taandumine ilmnes ka Kihnu murrakualale jääva Manija küla keele analüüsil. Saarte murret aga iseloomustab sidesõna *ning* eeliskasutus *ja*-ga võrreldes (Lonn – Niit 2002: 59).

4. Kokkuvõte

Uurimismaterjali väike maht piiras ulatuslikumate järelduste tegemist, mistõttu käesolevat võib käsitleda idiolekti hääldustendentside ja sõnavaara kirjeldusena.

Eesti lääneosale omastest laiema levikuga keelenditest esinesid selles intervjuus järgmised: kivilinenud kasutus sõna *änam* 'enam' puhul – tekstis ei esinenud muid sõnu, kus keelejuhil oleks nasaali ees kesk-kõrge *e* asemel olnud madal eesvokaal *ä*; sõna *ära* hääldas keelejuht kujul *ära*, murdekujust *ää* oli ta teadlik, kuid ise seda ei kasutanud. Noore keelejuhi kõnest puudusid järgmised laiemad läänelise levikuga nähtused: *ja-* asemel ei olnud sõna alguses *jä-*; tekstis puudusid *tunda-*tüüpi verbide infinitiivid, mistõttu ei saanud jälgida nende kvantiteedimuutusi.

Saarte piirkonna aktsenti kujundavate keelenditena tulid kuulumismulje põhjal esile järgmised: Muhu-pärane intonatsioon; üldiselt kirjakeelepärane palatalisatsioon, kus on väheseid saarte palatalisatsioonisüsteemi elemente; järgsilpide vokaalide poolpikkus ja *e* redutseerumine tagavokaalsetes sõnades. Kvantiteedi osas hääldati peaaegu veerand ainsuse seesütleva käände vormidest tugevaastmelisena, mis näitab, et laia lääne-eestilise levikuga kasutus püsib. See oli ka üks vähestest hääldusnähtustest, kus sai jälgida teatavat variatiivsust.

Saarte murde ülevaates esitatud ainult Muhu murraku keelenditest tuvastasin noore muhulase kõnes vaid mõned: *õ*-vokaali püsimine, konsonantide geminatsioon paaris sõnatüves (*olli*, [*se*]*samma*) ja *nud*-partitiibi tunnus kujul *-n*.

Saarte häälikuloos esitatud muudest murdenähtustest noore muhulase kõnes võiks juhukasutusena esile tuua järgmisi. Erinevused üksikhäälikute kvaliteedis, nt. *e* > *ä* (*ei* > *äi*), *i* > *e* (*mitte* ~ *mette*), *o* > *õ* (*põle*-tüvi), *a* labialiseerumine sõnuti, *õõ* > *õe* (*mõek*), *ära* > *ää*, *o* esinemine järgsilbis (*kojo*) esinesid häälduses marginaalselt. Vaid paari hääldusnähtuse jälgimiseks oli tekstis rohkem näiteid. Esimese isiku asesõna vormi *mu* asemel *mo(o)* hääldamine ja *oo*-lised obliikvakäänete

vormid kolmandikul esinemisjuhtudest näitasid, et vanapärase kasutus ei ole veel lõplikult taandunud. Verbi *käima* vokalism näitas, et keelejuht kasutas nii *käima* kui *keima* vormi (50% mõlemat), kuid mitte murdekeelendit *köima*, millest ta oli teadlik. Muhi murrakule iseloomulikke ülipikas kestusastmes keskkõrgete ja madalate vokaalide diftongistumisi (v.a paar üksikjuhtumit, kus *õõ* hääldati *õe*-na) ei esinenud. Kogu tekstis oli jälgitav üldpõhjaestiline ülipika *üü* diftongistumine *üi*-ks.

Kokkuvõttes vastas keelejuhi hääldus üldiselt kirjakeele normingutele. Mõningates eelnimetatud sõnades oli erinevust, kuid oma vähesuse tõttu ei pääsenud see domineerima, küll aga kujundas muljet kõnest. Tooniandvaks ja püsivamaks võiks hääldusnähtustest pidada siiski sõnaintonatsiooni, järgsilpide poolpikkust, kvantiteedinähtustest tugevaastmelise ainsuse seesütleva vormi kasutamist ja saartepärast sõnade palataliseerimist.

Keelejuhi kirjakeelde on tulnud oskussõnadena kohalike esemete nimetusi ja mõisteid (*pannilabjad*, *nahk vanub*). Teksti väikesest mahust hoolimata oli võimalik esmakordselt registreerida kaks Muhi murrdesõna (välistatud ei ole nende kasutamine ainult pereringis) (*poslori*, *jõssima*). Ilmnes murdeliste proadjektiivide *sõuke* ~ *seuke* ja *nõuke* ~ *neuke* kirjakeelevastetega võrreldes peaaegu sama kasutussagedus. Stiililiselt markeeritud sõnadest tulid esile *kantseldama* ja *onkel*. Keelejuht kasutas saartepärast sõna *kena*. Teisalt oli tema kõnes ka üldist noortepärast sõnakasutust (*ilgelt*, *pask*, *mõnusasti*, *karm* ja fraas *ära põe*).

Liitumeid esines tekstis seoses eitussõnade *ei* ja *ep* vormidega: keelendit *mai* 'ma ei' esines 72% ja fraasi *ma ei* 28% – seega oli ülekaalus argikeelne liitunud vorm. Murdelist *ep*-eitust kasutati umbes kolm korda vähem kui *ei*-eitust. Eituse tugevdamiseks kasutati saartepärast partikleid *-ki/-gi*, *änam*, *mitte* ja nende kombinatsioone. Argikeelepärasteid lühenemisi oli kuues täistähenduslikus sõnas: *igast* 'igasuguseid', *mõtsin* 'mõtlesin', *suht* [palju] ~ *suhtselt* 'suhteliselt', *tegelt* 'tegelikult', *viiskend* 'viiskümmend', *kilti* 'kilomeetrit'. *nud*-kesksõna lühenenud *nd*- ja *n*-vorme oli natuke alla poole kasutuskordadest (42%), mis näitas tunnusevariantide suurt varieerumist.

Partiklikasutust kokku võttes võiks öelda järgmist. Partiklit *-ki/-gi* kasutati murdepärasel kujul *-git/-kit* ligi veerandil juhtudest. Üllatavalt tulid esile tekstisõnad *heh/neh* nii imestusavaldusena kui ka voorulõpetamispartiklina. Sage sõna oli tekstis *mingi*, mida kasutati ka umbmäärastava partiklina. Sõna *ja* kasutati nii sidesõnana kui ka tekstipartiklina (19%), kordagi ei kasutatud partiklit *ning*.

Kokkuvõtteks võib ütelda, et keelejuht on üles kasvanud keskkonnas, kus teda on ümbritsenud lisaks kooli ametlikule keelekasutusele kesk- ja vanemaealiste inimeste räägitav Muhu ühiskeel. Sealt omandatud passiivne keeleoskus avaldus selles, et keelejuht suutis vajadusel meenutada ja ise kasutada üksikuid murdevorme.

Keelejuhi kõnekeeles esines mõnede kirja- ja murdekeelendite varieerumist, mis tuli esile näiteks häälikute palataliseerimisel, tugevaastmeliste ainsuse seesütleva käände vormide kasutamises, prosubstantiivi *mo(o-)* ja proadjektiivide (*seuke ~ sõuke, neuke ~ nõuke* jt.) vormides, *käima ~ keima* häälikujude rööpvormides, kaashäälikute gemineerimises sõnatüves (*oli ~ olli, sama ~-samma*), eitussõnade *ei* ja (*e*)*p* kasutamises, *nud*-kesksõna erinevate tunnustega vormide kasutuses. Samas ei mõjunud keelejuhi ühiskeel väga murdelisena, kuid seal esinenud murdesugemed andsid sellele mõnusa Muhu aktsendi.

Kirjandus

Asu, Eva Liina 2004: The intonation of Saaremaa Estonian: in search of Swedish influence. – Peter Branderud & Hartmut Trautmüller (toim.), Proceedings FONETIK 2004. The XVIIth Swedish Phonetics Conference. May 26–28 2004, lk. 44–47. Stockholm: Stockholm University.

EKSS = Eesti kirjakeele seletussõnaraamat. 1988–2007. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Grigorjev, Piret – Keevallik, Leelo – Niit, Ellen – Paldre, Leho – Sak, Kristi – Veismann, Ann 1997: Kihnu murde assimileerumise mustreid Manilaiul. – Pühendusteos Huno Rätsepale 28.12.97, lk. 26–44. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Tartu.

- Habicht, Külli – Keevallik, Leelo – Tragel, Ilona 2006:** Keele muutumine kasutuskontekstis. – Keel ja Kirjandus XLIX:8, lk. 609–625.
- Hennoste, Tiit 2000:** Sissejuhatus suulisesse eesti keelde II. – Akadeemia 6/2000, lk. 1343–1374.
- Keevallik, Leelo 1994:** <nud> varieerumine tänapäeva eesti kõnekeeles. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Lonn, Varje – Niit, Ellen 2002:** Saarte murde iseloomustus ja liigendus. – Saarte murde tekstid. Eesti murded VII, lk. 11–64. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- Mesipuu, Margit 2005:** Sõnaalguline *h*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete õppetool.
- Niit, Ellen 2004:** Eesti keele piirkondlikud aktsendid. – Helena Sulkala & Heli Laanekask (toim.), Virsu II. Suomi ja viro kohdekielinä. Lähivertailuja 15, lk. 50–61. Suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 24. Oulu: Oulun yliopisto.
- Niit, Ellen 2005:** Vowels in Initial Syllables in Saaremaa. – Linguistica Uralica XLI:2, lk. 113–122.
- Pajusalu, Karl 1992:** Regional and Social Varieties of Estonian. – Ural-Altäische Jahrbücher. Ural-Altaiic Yearbook 64 (1992), lk. 23–34.
- Pajusalu, Renate 2000:** Indefinite Determiners *mingi* and *üks* in Estonian. – Mati Erelt (toim.), Estonian: typological studies IV, lk 87–117. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 14. Tartu: Tartu Ülikool.
- Pajusalu, Karl – Hennoste, Tiit – Niit, Ellen – Päll, Peeter – Viikberg, Jüri 2002:** Eesti murded ja kohanimed. Tiit Hennoste (toim.). Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Saareste, Albert 1932:** Eesti keeleala murdelisest liigendusest. – Eesti Keel XI, lk. 17–40.
- VMS = Väike murdesõnastik I, II. Valdek Pall (toim.). Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1982, 1989.
- ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Tiiu Erelt (toim.), Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu & Maire Raadik (koost.), Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2006.